

ІНТУЇТИВНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ

Аналіз сучасної психологічної літератури профорієнтаційного спрямування (А.А.Баталов, О.В. Бондаренко, Б.А. Душков, Е.Ф. Зеєр, В.Л. Марішук, М.П. Ребров, Б.А. Смирнов та ін.) показав, що більшість авторів вважають професійно значущі якості найважливішою складовою професійно-особистісного потенціалу. Адаже саме від того, чи розвинені у певної особистості ті якості, які необхідні для певної професії, залежить успішність людини, її просування в кар'єрі, можливість самореалізації і, як наслідок, задоволеність своєю роботою та собою.

У наших попередніх статтях ми вже відзначили, що професійне мислення є однією із складових професійно значущих якостей. У той же час, професійне мислення також має низку складових, що залежать від специфіки певних професій та спрямувань. Тобто, особливості професійного мислення формуються під впливом спрямованості самої професії: людина-людина, людина - природа, людина - знак, людина - техніка, людина - художній образ. Крім того, особливості мислення людей однієї професії можуть відрізнятися за індивідуальним стилем мислення: синтетичний, аналітичний, ідеалістичний, реалістичний та прагматичний; за рівнем творчості та ін. [1, 2, 4]. Останній є важливим не лише для професій типу "людина-художній образ" та "людина-людина". Творчий компонент зустрічається в усіх типах професій, і саме він часто застосовується при зустрічі з новим, проблемним завданням. Для розв'язання творчих завдань, на думку Я.О.Пономарьова, необхідний певний рівень розвитку логічного мислення та сильне інтуїтивне мислення.

В даній статті ми спробуємо розглянути саме інтуїтивну складову, оскільки вона є менш дослідженою, ніж логічна складова.

Проблему інтуїції та інтуїтивного мислення розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: В.Ф. Асмус, М. Бунге, Е.В. Ляєнков, А.С. Кармін, Б.М. Кедров, П.В. Купнин, М. Млезива, В. Мликовська, А.А. Налчаджян, Я.О. Пономарьов, К. Попович, А.Г. Спіркін, І. Трєтера, М. Фрицганд, Е. П. Хайкин та ін.

Поняття "інтуїція" використовується часто в двох різних значеннях. В одних випадках говорять, що людина думає інтуїтивно, коли, працюючи довго на якусь проблему, вона несподівано знаходить рішення, яке ще формально не перевірила. В інших випадках говорять, що дана людина володіє гарною інтуїцією, якщо вона може швидко робити дуже вдалі припущення про те, який з декількох підходів до розв'язання задачі виявиться ефективним.

В Російському енциклопедичному словнику дається наступне визначення поняття інтуїції: "Інтуїція (середньовіччя лат. *intuitio*, від *intueor* – прискіпливо дивлюся) – це здібність зрозуміти істину шляхом її безпосереднього споглядання без обумовлення за допомогою доказів; суб'єктивна здібність виходити за межі досвіду шляхом розумового охоплення (осаяння) або узагальнення в образній формі непізнаних зв'язків, закономірностей".

Інтуїтивне мислення – це процес розуміння істини без обумовлення за допомогою доказів, коли процес пізнання відбувається у відповідності з раніше набутими знаннями. Інтуїтивне мислення – це особлива форма теоретичного мислення, основою якої є органічний зв'язок пізнання з практичною діяльністю та досвідом попереднього розвитку. Практичні потреби висування та обумовлення інноваційних ідей виводять теоретичне мислення за межі попереднього досвіду пізнання, тобто до інтуїтивного мислення. Такий зв'язок пізнавальних здібностей людини з досягнутим рівнем знань може привести не лише до обумовлення нових методів створення конкурентоспроможної продукції, але і до нових відкриттів [5].

Проблему інтуїтивного знання розглядали ще Я.О.Пономарьов та Д.Бродбент. Інтуїтивне знання, на їх думку, є основою практичної дії, не будучи при цьому усвідомленим і доступним вербалізації. Але, на відміну від Д.Бродбента, Я.А.Пономарьов пов'язував інтуїтивне знання, як ми зазначили на початку, з творчістю. Автор вважав, що при розв'язанні будь-якої проблеми, ми спочатку використовуємо логіку, але, якщо її не вистачає, людина переходить на інтуїтивний рівень.

Тобто, є два шляхи прийняття людиною важливих рішень. Перший – аналітичний (або логічний): інформація накопичується та обробляється усвідомлено, процес прийняття рішення також відбувається на рівні свідомості. Другий – інтуїтивний: збір інформації та процес прийняття рішення відбувається в несвідомому.

При аналітичному (логічному) шляху мислення окремі думки, етапи прийняття рішень повністю усвідомлюються людиною, і вона може пояснити оточуючим, як саме відбувається або відбувався її процес мислення, чому був обраний саме цей шлях розв'язання певного завдання. Під час аналітичного мислення відбувається комбінування різних фактів, за допомогою логічного аналізу та концентрації уваги на певній проблемі знаходиться вірне рішення, що відповідає всім умовам поставленого завдання.

Під час інтуїтивного мислення чіткі етапи відсутні, оскільки воно базується на звернутому сприйнятті всієї проблеми одразу (здійснюється у вигляді стрибків, швидких переходів, з пропуском окремих ланок). Тобто, людина одержує рішення, погано усвідомлюючи мисленнєвий процес, завдяки якому отримав саме це рішення [3].

Людина не усвідомлює процесу інтуїтивного мислення тому, що свідомість (як усвідомлення) спрямоване на зміст об'єкту пізнання та мети діяльності, а не на дієві психічних процесів, що беруть участь в реалізації цієї діяльності. Але і під час аналітичного, і під час інтуїтивного мислення рішення (висновку) завжди передусім усвідомлена постановка завдання (мети).

Інтуїтивне та аналітичне мислення взаємодоповнюють одне одного. Завдяки інтуїтивному мисленню людина часто може розв'язати такі завдання, які вона б не змогла розв'язати взагалі, або розв'язала б набагато повільніше за допомогою аналітичного мислення. В той же час висновки інтуїтивного мислення можуть бути хибними, а тому потребують перевірки аналітичними засобами.

Інтуїтивне рішення завжди йде попереду логічного, оскільки логічне рішення виникає лише на базі інтуїтивного, коли завдання вже практично розв'язане. Логічне рішення починається завдяки потребі передати інтуїтивно знайдене рішення іншій людині, обумовити, доставити, використати для рішення більш складного однотипного завдання та ін. Тобто, виникає потреба виразити розв'язання в мові, формалізувати його, оформити логічно.

Інтуїція, як ми вже зазначили вище, означає акт охоплення структури завдання або ситуації без опори на розгорнуті аналітичні засоби. Вірність або хибність інтуїції встановлюється не нею самою, а шляхом перевірки. Але саме інтуїція дозволяє швидко висунути гіпотезу або виділити суттєві особливості понять до того, як становиться відомою їх цінність.

Е.Л.Фейнберг виділяє три типи інтуїції. Перший тип дозволяє здійснювати логічні стрибки в довгих ланцюгах вірних розміркувань, "перестрибувати" з думки на думку. Ця інтуїція не порушує вже існуючу логіку знань, тому описія спрямованість інтуїції може бути виявлена та точно описана логічно. Посилання, що виникають під час умовисновків шляхом стрибків, виявляються зазвичай узагальненнями або аналогіями. Даний тип інтуїції автор називає "інтуїція згодом" або "інтуїція - передування". Вона полягає в угадуванні результату, що потім підтверджується ("опосередковується") логічним доказом.

Другий тип – інтуїція, що дозволяє стверджувати дещо, що протирічить сталим поглядам і тим самим не доводиться з вже прийнятої системи знань в науці. Цей тип інтуїції допомагає створювати ті нові ідеї, що притрять існуючому теоріям. Дана інтуїція не вкладається в стару систему понять та принципів, як би ламає їх та змушує міняти саму логіку викладання зв'язку між явищами.

Третій тип інтуїції – це "синтетичні судження", що є результатом безпосереднього споглядання в дійсності деяких фундаментальних закономірностей. Е.Л.Фейнберг назвав даний тип інтуїції "фундаментальною інтуїцією". Так, саме фундаментальна інтуїція дозволила Ньютонові сформулювати закон всесвітнього тяжіння, а Копернику висунути припущення про Сонце як центр всесвіту [3].

Герберт Саймон вважав, що природа інтуїції полягає в здібності миттєво охопити ситуацію завдяки наявності певним чином структурованого минулого досвіду. Інтуїтивне мислення, на його думку, протистоїть логічному.

Д.В. Ушаков відзначає, що інтуїтивний досвід можна назвати несвідомим, оскільки, по-перше, він створюється поза волею суб'єкта і поза полем його уваги; і, по-друге, він не може бути довільно актуалізований суб'єктом і проявляється лише в дії.

Підсвідомий характер інтуїтивного мислення не означає відсутності у нього цілеспрямованості, не означає його відриву від усвідомленого, раціонального мислення. По-перше, інтуїтивне мислення здійснює свою роботу над проблемою в той же час, як над цією проблемою починає працювати усвідомлене, аналітичне мислення. По-друге, рішення, одержані на інтуїтивному рівні, дають відповідь саме на найбільш складні завдання, поставлені перед людиною, над яких акцентує увагу свідомість, що також свідчить про цілеспрямованість інтуїтивного мислення, та його зв'язок з усвідомленим мисленням.

Аналізуючи літературу з проблеми механізму роботи інтуїтивного мислення, ми зупинились на роботі Олександра Климця. Автор акцентує увагу на те, що інтуїтивне мислення завдяки аналітичній ролі підсвідомого з необмеженою кількістю базових станів і можливою створювати суперпозиційні зв'язки повністю охоплює проблему та розв'язує її в абсолютному сенсі. Але інтелект ламає суперпозицію і може передати розв'язання проблеми в неповному, переключеному вигляді. Але до тих пір, поки розум не усвідомив розв'язання проблеми, не "підледів" його, воно знаходиться в суперпозиційному стані

$$\sum_i |S_i| \chi_i$$

а не в будь-якому із станів

$$|S_i\rangle$$

. Автор підкреслює, що фактичне число базових станів $|S_i\rangle$ залежить від рівня інтелектуального розвитку індивідуума. Чим вище інтелект, тим більше число базових станів він може задати. Тобто, інтуїтивне мислення найбільш продуктивне у людей з високим інтелектом, хоча у всіх воно наявне в однаковій мірі. Саме в цьому і складається механізм роботи інтуїтивного мислення.

Яка ж роль інтуїтивного мислення в професійній діяльності? Чи залежить воно від досвіду людини?

Інтуїтивне мислення являє собою миттєве формулювання висновків та оцінок без усвідомлення шляхів їх одержання та усіх опосередкованих ланок, що призводять до потрібного результату. Але ці миттєвості та спонтанність лише уявні. Досвід свідчить, що інтуїтивне прозріння приходить частіше до досвідченого спеціаліста, ніж до новачка, і потребує значних, хоча і скритих від самого спеціаліста інтелектуальних зусиль.

Інтуїція, це не натягнення, а результат напруженої діяльності свідомості. Ніяке знання не може виникнути поза свідомою пізнавальною та перетворюючою діяльністю. Це означає, що постановка завдання, роздуми, упорні пошуки, накопичення знань та умінь, творчі зусилля та воля, усвідомлення необхідності досягнення певного результату у власній практичній та інтелектуальній діяльності – ось що породжує інтуїцію як евристичний феномен, як важливий момент свідомого процесу пізнання та перетворення. Іншими словами, якщо не буде свідомого, логічного процесу, матеріальної та духовної цілеспрямованої діяльності людини, не буде і інтуїції. З цього ми можемо зробити висновок, що інтуїтивні рішення частіше притаманні спеціалісту, закоханому у власну справу, ніж новачку, або байдуку до своєї професії людини.

В будь-якій діяльності перед спеціалістом виникає безліч завдань, які необхідно розв'язати. Як же відбувається процес мислення? Що відбувається між постановкою завдання та кінцевим моментом – повідомленням відповіді або певною діяльністю? Найчастіше виділяють чотири основні стадії розв'язання завдань:

- 1) підготовка (постановка проблеми);
- 2) дозрівання рішення;
- 3) народження рішення, інтуїтивне осаяння;
- 4) перевірка знайденого рішення [1].

Ці чотири стадії стосуються мисленнєвої діяльності будь-якої складності. Тобто, третя стадія – стадія народження рішення, включає інтуїтивний компонент, який базується на досвіді спеціаліста, його зосередженості на необхідності виконання завдання.

Розглянемо описаний В.І.Купшином механізм мислення, в якому автор наочно показує діяльність інтуїції в процесі мислення. Мисленнєва діяльність, на думку В.І.Купшова, має "двохполюсний характер", обумовлений наявністю двох мов, в яких кодується циркулююча в мисленні інформація (мова "предметних гештальтів", "символічно-операторна" мова). Якщо в процесах чуттєво-асоціативного образного мислення рух думки відбувається в площині наочних образів, а в ході дискурсивних, логічних роздумів в площині абстрактних понять, то інтуїція представляє собою "стрибок" з однієї з цих площин в

іншу. Переходи від чуттєвих образів до понять (концептуальна інтуїція) та від понять до чуттєвих образів (ейдетична інтуїція) розрізняються напрямом цього "стрибка". Перестрибуючи з площини чуттєво-наочного в площину абстрактно-понятійного мислення, наша думка здійснює як би своєрідний "обхідний маневр", вона виходить в "третій вимір", щоб подолати бар'єри, що перероджують її шлях до нового знання під час руху в одній і тій самій площині. Цей "маневр" і дозволяє одержати такі результати, яких не можна досягнути іншими засобами (залишаючись весь час в одній площині).

На основі елементарних форм концептуальної та ейдетичної інтуїції розгортаються специфічні механізми інтуїтивного мислення, які включають у взаємодію між собою образи та поняття із зовсім, здавалося б, далеких один від одного предметних областей. Вступаючи у взаємодію ці образи та поняття видозмінюються та перестроюються, що призводить до виникнення принципово нових уявлень та ідей.

Діяльність будь-якого спеціаліста може бути як репродуктивною, так і евристичною. Гусева О.Г. відзначає, що евристична діяльність (формування нових дій в нових ситуаціях), спирається на складне поєднання дискурсивного та інтуїтивного мислення, де ведучу роль відіграє саме інтуїтивне.

Використання евристичних прийомів та методів розв'язання задач сприяє формуванню системи особистісних знань як майбутнього спеціаліста, так і вже працюючого професіонала, а також створює передумови розвитку продуктивного творчого мислення. Інтуїтивне мислення, "здогадки", що супроводжуються станом осаяння, при оцінюючій дії логіки, є основою творчого процесу.

Як показують психофізіологічні дослідження П.В. Симонова, творчість в своїй основі представлено механізмами інтуїції. При цьому шляхи "здогадок", як ми вже згадували, ніколи не усвідомлюються людиною, у зв'язку з чим неможливо цілеспрямовано одержати інтуїтивне рішення. В той же час за допомогою певної системи дій можна створити передумови виникнення цього стану. Вірогідність знаходження рішення інтуїтивно суттєво збільшується за умови розвитку уяви, асоціативного мислення, використання аналогій, рефлексії, рамочного підходу до розв'язання задачі, мотивації.

При розв'язанні нетворчої задачі розвинений інтелект реалізує готові логічні програми. Але під час розв'язання творчої задачі картина змінюється. Провал обраної програми відкидає організацію діяльності того, хто намагається розв'язати завдання, на нижні структурні рівні інтелекту. Він повторює зміну типів поведінки, характерних для кожного з етапів розвитку. Людина як би лізе по драбині структурних рівнів інтелекту, що побудована з трансформованих етапів розвитку. Структурні рівні організації інтелекту виступають як функціональні сходи розв'язання творчого завдання. Процес інтуїтивного мислення неусвідомлений. Він міцно поєднаний з продуктом. Способи інтуїтивних дій на рівні інтуїції не виявляються. Процес логічного мислення, наприклад дедуктивний умовисновок, усвідомлений, роз'єднаний з продуктом діяльності, способи діяльності виявлені і перетворені в операції.

Інтуїція – це здібність знаходити новий потенційний спосіб діяльності. Досвід показує, що проблема знаходження нового способу діяльності постає перед спеціалістом в незвичній або екстремальній ситуації, до розв'язання якої необхідно підходити творчо. Саме за цієї причини інтуїція часто асоціюється з процесом творчості.

Приналежність інтуїції до творчого процесу стала для багатьох дослідників настільки очевидною, що перетворилась в умову та вихідний пункт позитивного рішення як тієї, так і іншої проблеми. Один із засновників теорії творчості, А.Луанкарє прямо заявляв, що від розв'язання проблеми інтуїції залежить успіх в розкритті таємниці наукової творчості, і в кінцевому рахунку – прогрес науки. Це, звісно, перебільшення, але Пуанкарє правий в тому, що творчість та інтуїція не можуть не мати спільних точок. Цю думку поділяють А.З. Зак, О.М. Леонтьєв, С.Р. Микуліньський, В.А. Енгельгардт, М.Г. Ярошевський, А. Ньюелл, Г. Саймон, Дж. Шоу та ін.

Проведений теоретичний аналіз психологічної літератури з проблеми творчого та інтуїтивного мислення [1, 3, 4, 5, 6] дозволяє виділити наступні основні особливості інтуїтивного мислення:

- безпосередність;
- відсутність роздумів;
- відсутність зусиль, спонтанність процесу;
- почуття впевненості у вірності одержаних результатів;
- розумність процесу інтуїтивного мислення, що відрізняє його від імпульсивних процесів;
- зв'язок інтуїтивних процесів з розв'язанням нових завдань, що відрізняє їх від навичок та звичок;
- швидкість, іноді миттєвість протікання інтуїтивних процесів.

Таким чином, аналізуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що інтуїтивне мислення є невід'ємною складовою професійного мислення. Для того, щоб спеціаліст зміг розв'язати не тільки щоденні завдання, але й несподівану проблему, у нього повинна бути добре розвинена інтуїтивна складова професійного мислення

Але, якщо ми можемо формувати та розвивати окремі складові професійного мислення: аналіз, узагальнення, рефлексію та ін., чи можемо ми впливати на розвиток інтуїтивної складової?

Відповідь на це питання дає Ганс Сельє. Посилаючись на те, що інтуїтивне мислення пов'язане із творчим мисленням, він пропонує певні методи та прийоми розвитку інтуїтивного мислення. Дозволимо собі навести їх, прив'язуючи до професійної діяльності.

1. Мозковий штурм. З метою стимулювання мислення, необхідно виносити нерозв'язані проблеми на постійні дискусії між спеціалістами різного професійного рівня розвитку. Це сприятиме як підвищенню рівня кваліфікації спеціалістів, так і умінню творчо підходити до розв'язання проблеми.

2. Спроба пояснити проблему людям, які погано з нею знайомі. Цей спосіб дозволяє спрямовувати думки в потрібне русло. Адаже в цьому випадку спеціаліст певної професії не можемо розраховувати на значну зовнішню стимуляцію, але, оскільки для пояснення предмету його необхідно звести до самих простих та самих суттєвих аспектів, він буде змушений переосмислити всі основні положення.

3. Стимулювання мисленнєвих асоціацій. Під час роздумів про взаємопов'язані предмети іноді корисно стимулювати прояви асоціативних ідей. Відомо, що асоціації стимулюються факторами суміжності, подібності та контрасту.

4. Робіть короткі записи. Сельє вважав, що дуже важливо мати при собі записну книжку і коротко фіксувати будь-які перспективні нові ідеї, що виникають в свідомості в результаті попередньо описаних стимулюючих прийомів.

5. Відкладіть убік. Якщо всі зусилля, призначені для стимулювання асоціативного мислення, не допомагають, немає сенсу намагаючись "вимучити" рішення виключно за рахунок наполегливості. У цьому випадку краще за все дозволити проблемі вислизнути із сфери свідомого інтелектуального аналізу і дати їй можливість дозріти у підсвідомості. На цій стадії потрібно піти в умови, що звичайно стимулюють творче мислення: погуляти в лісі або по березі моря, послухати музику, сходити на рибалку або просто поспати. Сельє акцентує увагу на тому, що інтуїтивні ідеї найчастіше виникають на межі свідомості в момент засипання або прокидання.

Дотримуючись цих простих способів стимулювання інтуїтивного мислення, кожен із нас може розвинути його, що обов'язково скажеться на результатах професійної діяльності.

В подальшому ми плануємо більш детально зупинитися на проблемі інтуїтивного мислення в різноманітних професіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баталов А.А. Понятіе профессионального мышления / А.А. Баталов. – Томск, 1985.
2. Зеер Э.Ф. Профессиональное становление личности инженера-педагога / Э.Ф. Зеер. – Омск, 1998.
3. Ирина В.Р. В мире научной интуиции. Интуиция и разум / В.Р. Ирина, А.А. Новиков. – М., 1978.
4. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов. – М., 1996.
5. Коваленко А.Б. Психология разумия / А.Б. Коваленко. – К., 1999.
6. Лук А.Н. Мышление и творчество / А.Н. Лук. – М., 1976.

Подано до редакції 05.02.10

РЕЗЮМЕ

В статті розкриваються характеристики інтуїтивного мислення, його місце в структурі професійного мислення. Надаються рекомендації щодо розвитку інтуїтивного мислення.

Ключові слова: інтуїтивне мислення, професійне мислення, інтуїтивна складова.

Л.Н. Цибух

ИНТУИТИВНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье раскрываются характеристики интуитивного мышления, его место в структуре профессионального мышления. Даются рекомендации по развитию интуитивного мышления.

Ключевые слова: интуитивное мышление, профессиональное мышление, интуитивная составляющая.

L.M. Tsybuch

INTUITIVE CONSTITUENT OF PROFESSIONAL THOUGHT

SUMMARY

The article presents characteristics of intuitive thought, its place in the structure of professional thought. The author gives recommendation as for development of intuitive thought.

Keywords: intuitive thought, professional thought, intuitive constituent.